

ПРОСТОРОВА ПРОПРІАТИВНА НОМЕНКЛАТУРА «ЩОДЕННИКА» М. ХАНЕНКА

**В. В. Денисюк, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та журналістики, Уманський національний університет
(Умань, Україна)**

e-mail: dvv2812@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6773-1380>

Scopus Author ID: 57483421300

У статті представлено комплексний діахронний аналіз і лексико-семантичну класифікацію мікротопонімного простору, зафіксованого в «Щоденнику» генерального хорунжого Миколи Ханенка, визначній писемній пам'ятці першої половини XVIII століття. Обґрунтовано теоретичні засади розмежування понять «топонім» і «мікротопонім» у сучасній лінгвоукраїністиці. Термін «мікротопонім» потрактовано як гіперонім для різних пропріативів, що позначають малі географічні об'єкти, а за умов специфічної текстової локалізації – також суміжні класи. Доведено, що робота з історичним онімним матеріалом вимагає від лінгвіста-діахроніста поєднання контекстуального та дискурс-аналізу з порівняльно-картографічним і джерелознавчим методами. Це необхідно для верифікації реального статусу дрібних денотатів і запобігання появі «ілюзорних онімів» унаслідок історичної полісемії апелятивів. Виокремлено й проаналізовано мікротопоніми, що репрезентують три географічні центри перебування автора: Східне Полісся (історична Чернігівщина), Санкт-Петербург і Дагестан. Проведено класифікацію зафіксованих номенів за вузькими онімними класами (ороніми, сепулкроніми, препунтоніми, агрооніми, потамоніми, ремітатіоніми, моліноніми, понтоніми, пилеоніми, домоніми, арконіми, дримоніми). Чітко розмежовано стійку регіональну мікротопонімію та індивідуальну ситуативну номінацію. Схарактеризовано автентичні фонетичні й лексичні варіанти назв, що побутували в мовленні (Вора, Імищукое, Доч), та запропоновано етимологічні й історико-культурні коментарі до специфічних найменувань (Могила Дьвка).

Ключові слова: мікротопонім, «Щоденник» М. Ханенка, ономастика, діахронія, лексико-семантична класифікація, Східне Полісся, онімний клас, верифікація, українська мова XVIII ст.

Актуальність. У мові простір вербалізують різні одиниці, зокрема і власні назви, що синкретизують безпосередню номінацію та фоновий код. Ступінь вияву другого в пропріативах різна, що досить помітно в їхній площині географічного поширення. Оніми, що позначають невеликі географічні об'єкти і здебільшого мають незначну територію поширення, вивчає мікротопоніміка, яка нині має потужну емпіричну базу (дослідженнями охоплені різні території України, зокрема західне (Н. І. Лісняк) і південно-східне (О. В. Заїнчковська) Поділля, західне Полісся (Г. Л. Аркушин), Покуття (Л. П. Білінська), північ (О. І. Проць) та центральні і східні райони (Н. Р. Яніцька) Львівської області, північна (І. Я. Ординська) і центральна (Я. В. Янчишина) Хмельниччина та ін. У деяких працях натрапляємо на історичні коментарі (мікротопонімія Підгір'я (О. І. Михальчук)), чи то й узагалі вони виконані в руслі діахронії (мікротопонімія історичної Уманщини (О. Б. Василик), хоч дослідженням охоплено не всі групи мікротопонімів)). Незважаючи на це, проблеми регіональної мікротопоніміки продовжують бути недостатньо розробленими, що зумовлено тим, що в мікротопонімах відображено не тільки мовні риси, зокрема діалектні, але й історію народу, особливості його життєвого устрою, світобачення, менталітету.

Вивчення мікротопонімів, як переконують наведені праці, сконцентровано переважно на синхронному рівні, оскільки основним завданням дослідники вважають збирання і збереження мовного матеріалу, що може безслідно зникнути. Підтвердженням цього є діахронія, що засвідчує функціонування в українській мові того чи того періоду мікротопоніма, утраченого сучасною мікротопонімійною системою регіону внаслідок різних причин, передусім зникнення денотата.

Проблемою є і кваліфікація назви географічного об'єкта як топоніма чи мікротопоніма. Наприклад, О. П. Карпенко запропонувала таку дефініцію мікротопоніма: «Мікротопонім (від грец. *μικρος* – малий і топонім) – вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об'єкта та частини макрооб'єктів (лісків, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окремих каменів тощо). Напр., урочища в с. Васьковичі на Житомирщині: *Пасіка, Берестовець, Селецьке*; ліски в с. Іллінці на Київщині: *Бір, Химисте*. Для мікротопоніма здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість. Межа між ними окреслюється завдяки тому, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізично-географічними об'єктами. Значна частина мікротопонімів виконує функцію локальних орієнтирів на прилеглий місцевості (напр.: лісок *Марків Рівець*, поле *За Вергунихою*, пасовище *За Річкою* тощо)» [3, с. 345], де основним критерієм розрізнення мікротопоніма і топоніма є розмір. М. М. Торчинський, дискутуючи з ономастами про сутність мікротопоніма, наводить такі аргументи: «По-перше, більш раціонально розглядати макро-, мезо- і мікротопоніми як типологію, що ґрунтується на розмірах денотата, а не на денотатно-номінативних критеріях; по-друге, наявні певні неточності серед вказаних підгруп (складниками мікротопонімікону недоцільно вважати назви об'єктів, закладів культури, спортивних споруд тощо, які, безумовно, відносяться до прагматонімів); по-третє, значна частина різновидів мікротопонімії (наприклад, назви струмків, ставків, криниць, колодязів тощо) має стільки диференційних особливостей у творенні та функціонуванні, що обов'язково потребує спеціальних дефініцій» [12, с. 53].

Попри наявність двох ключових на сьогодні позицій, низка аспектів поняття «мікротопонім» і досі викликає багато дискусійних запитань. По-перше, суперечливим є критерій розміру та значення досліджуваного об'єкта, оскільки чіткої та універсальної межі між «малим» і «великим» географічним простором не існує: те, що в одному регіоні можуть сприймати як макрооб'єкт, в іншому можуть вважати мікрооб'єктом. По-друге, значні труднощі зумовлені специфікою співвідношення мікротопонімів з апелятивами. Перебуваючи на межі між власними та загальними назвами, такі номени часто переходять у розряд власних без жодних словотвірних змін, через що вкрай складно зафіксувати точний момент, коли апелятив набуває статусу усталеної та унікальної географічної назви. По-третє, вагомим чинником є відносна нестабільність та особливості фіксації цих одиниць. Порівняно з макротопонімами, мікротопоніми менш стійкі, історично мінливі й можуть легко зникати чи зазнавати змін разом із трансформацією ландшафту, зміною поколінь мовців або особливостей їхньої господарської діяльності; до того ж більшість із них побутує тільки в усній місцевій традиції та не зафіксована в писемних джерелах, що суттєво ускладнює їхнє системне вивчення. По-четверте, проблему створює надзвичайна різнотипність самих об'єктів, оскільки до цієї категорії належать абсолютно гетерогенні за своєю природою географічні об'єкти – від гідронімів та оронімів до хоронімів, унаслідок чого назва невеликого пагорба і найменування частини великого лісу мають кардинально різні об'єктивні характеристики, хоч обидві номінації можуть бути кваліфіковані як мікротопоніми. Невідомі широкому загалу за межами конкретного адміністративно-територіального утворення, мікротопоніми водночас стають ключовими просторовими й ментальними маркерами для жителів окремого населеного пункту. Прикметно, що мікротопонімна система навіть одного давнього села чи селища, відомості про яке збережені в історичних джерелах, здатна слугувати базою для глибокого ономастичного дослідження, адже такі назви дають змогу і проілюструвати сучасний стан мікротопонімії в синхронному зрізі, і докладно простежити її динаміку – від кількісних змін номенів до появи нових варіантів навіть упродовж порівняно короткого проміжку часу. Це, власне, дає підстави стверджувати, що термін «мікротопонім» є гіперонімом для різних пропріативів, що номінують невеликі географічні об'єкти і, за відсутності в тексті «спеціальних» об'єктів, які локалізують дію/подію, включати до їхнього реєстру й урбаноніми, прагматоніми.

«Щоденник» М. Ханенка вже був об'єктом ономастичних студій. Зокрема, деякі особливості антропонімів дослідив В. І. Кліменков [4; 5], топонімікон і периферійні оніми

пам'ятки – В. В. Денисюк [1; 2]. Цілісна картина онімного простору щоденникових записів генерального хорунжого Миколи Ханенка можлива тільки за умови студіювання всіх класів онімів, оскільки дасть змогу з'ясувати, використовував автор реальний мікротопонімкон чи індивідуальну номінацію, що повністю задовольняла його в разі відтворення послідовності тих чи тих подій. Це, власне, й визначає актуальність розвідки.

Мета статті полягає в аналізі та класифікації мікротопонімного простору, зафіксованого у «Щоденнику» М. Ханенка – писемній пам'ятці першої половини XVIII століття.

Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати такі **завдання**: окреслити теоретичні проблеми сучасної лінгвоукраїністики для розмежування понять «топонім» і «мікротопонім»; обґрунтувати важливість «Щоденника» М. Ханенка як надійного джерела для вивчення історичної мікротопонімії та відображення мовного стану початку XVIII ст.; проаналізувати критерії відбору та верифікації мікротопонімів у діячності; провести тематичну та лексико-семантичну класифікацію зафіксованих у тексті мікротопонімів, розподіливши їх за онімними класами; етимологізувати та прокоментувати окремі специфічні назви історичних українських земель (зокрема Східного Полісся), залучаючи додаткові історико-статистичні та картографічні джерела.

У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних **методів**, зумовлених діячним характером розвідки, зокрема: описово-аналітичний (для суцільної вибірки, систематизації та загальної характеристики онімного матеріалу зі щоденникових записів), метод лексико-семантичного аналізу (для класифікації мікротопонімів за тематичними групами залежно від типу денотата (природний рельєф, водні об'єкти, рукотворні споруди, земельні ділянки)), історико-порівняльний (для порівняння історичного функціонування лексем і назв із сучасним станом мови та виявлення архаїчних мовних явищ), контекстуальний і дискурс-аналіз (для верифікації сумнівних випадків номінації), метод компонентного аналізу (для вивчення словотвірної структури та моделей творення мікротопонімів), джерелознавчий і порівняльно-картографічний (залучення зовнішніх історико-статистичних матеріалів XIX ст., словників і географічних карт необхідне для підтвердження реального існування об'єктів).

Результати дослідження та їх обговорення. Джерельним підґрунтям нашої розвідки слугував «Щоденник» Миколи Ханенка, що демонструє стан розвитку української мови в першій половині XVIII століття. Завдячуючи пристрасі автора до нотування власних буденних клопотів та справ, маємо нині змогу простежувати й виокремлювати особливості номінування не тільки значних географічних об'єктів, а й передовсім локальних, відомих місцевому населенню і часто не зафіксованих в інших писемних пам'ятках. Значною мірою це стосується неукраїнських територій, що можна пояснити існуванням внутрішньої географічної опозиції «своє – чуже», коли «своє» не вимагає удокладнення (це всі знають / про це всім відомо), тоді як «чуже» можливо зрозуміти тільки за допомогою докладного опису.

Лінгвіст-діячність має володіти великою енциклопедичністю, аби не потрапити на гачок «ілюзорного» мікротопоніма. На відміну від синхроніста, для якого і денотат, і номен, і носій місцевої говірки слугують безпосереднім відображенням функціонування мікротопоніма в системі мови, діячності важливо враховувати значно ширший спектр критеріїв. Наприклад, у досліджуваному «Щоденнику» за 1723 р. М. Ханенко занотував: *би 7. Жестоко былъ боленъ на рецидиву горячки, на которую въ прошломъ году въ декабрь по возвращеніи изъ Астраханской и Дербенской дороги захораваль* (190; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1727–1753 г. Київ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 584 с.). На перший погляд може видатися, що генеральний хорунжий використав дромоніми – власні назви шляхів сполучення з, відповідно, Астраханню та Дербентом. Однак розуміння того, що апелятив *дорога* в українській мові XVI–XVII ст. був полісемантом, змушує звернутися до його семантичної структури, аби правильно з'ясувати, із яким значенням він функціонує в наведеному контексті. За даними «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», лексема *дорога* в семантичній структурі мала значення «3. поїздка, подорож» [11,

с. 142], чого не кодифікують сучасні ні одинадцяти-, ні двадцятитомний тлумачні словники. З таким же значенням апелював і в тодішній польській мові [13, с. 186; 14, с. 35]. Тож у наведеному контексті автор занотував про поїздки у два міста на березі Каспійського моря й аж ніяк не власні назви доріг.

Проблемним є і визначення виду мікротопоніма. До прикладу, М. Ханенко занотував: *Быль въ Городищѣ и за Ворою и на Бѣлявицѣ* (122). Якщо перший пропріатив – ойконім, другий – потамонім (?), то належність третього до мікротопонімів можлива тільки з урахуванням логіко-лінгвальних і семантико-синтаксичних зв'язків, оскільки часовий (ми не свідки описуваних подій) і територіальний (ми не місцеві жителі) фактори нам не дають змоги цього зробити. Логічне узгодження з попереднім контекстом про придбання поля за Ворою та використання конструкції «прийменник **на** + іменник у місц. в.» дають змогу припустити, що слово *Бѣлявиця* позначає об'єкт місцевості, який, своєю чергою, можна кваліфікувати як агроонім (якщо це оброблювана ділянка землі), як оронім (якщо це об'єкт рельєфу, наприклад, поляна) чи як препунтонім (якщо це урочище, верхній шар якого – піщаний ґрунт (білий пісок)). Звернення до статистичних матеріалів, що описують соціально-економічне життя регіону, дало змогу конкретизувати, про який об'єкт писав М. Ханенко: *ровокъ Бѣлевица по Чубаровской межѣ* [7, с. 84]; *Земли въ дачѣ по сю сторону Судости хороши – черноземъ, только къ ровку Бѣлевицѣ, да посрединѣ есть немного глинистой земли* [7, с. 85]. Щоправда, наявність апелювання *ровокъ* ставить під сумнів належність його і до каньйононімів (власні назви каньйонів і глибоких ярів), і до рівулусонімів (власні назви невеликих струмків і потічків), оскільки достеменно не відомо, чи стікали по ньому хоч би сезонні води в річку.

Лексико-семантичний аналіз мікротопонімів, засвідчених у «Щоденнику», дає підстави виокремити такі кількісно невеликі групи, що номінують географічні об'єкти переважно трьох територій, де бував М. Ханенко: Східне Полісся (історична Чернігівщина), Санкт-Петербург і Дагестан (короткі коментарі стосуватимуться тільки мікротопонімів першої групи):

ороніми: *Шахъ гора* (Дагестан), *Тихвинскіе горы* (біля Санкт-Петербурга);

сепулкроніми: *Могила Дѣвка (Сего числа зъ лукинцями розехали поле за Ворою и онымъ перегонского часть грунта уступлена за Могилою Дѣвкою, при бытности атамана городского погарского* (116)). Поки що проаналізовані нами писемні тексти і картографічні матеріали не дають змоги однозначно стверджувати, про який об'єкт ідеться. Припускаємо, що *Могила Дѣвка* – це давнє поховання, могила, на якій височіла жіноча кам'яна фігура на кшталт половецьких баб, можливо, є свідченням того, що половецькі племена дісталися аж до Стародубівщини. Проте на картах відсутнє будь-яке позначення в цьому місці підвищення чи захоронення. Словотвірний дериват *дѣвка* 'дівчина, якій час одружуватися' також може пролити світло на творення сепулкроніма: так місцеві жителі могли назвати місце, де загинула чи похована дівчина (причиною смерті може бути будь-що: зрада коханого, насильне видання заміж за старого та ін.);

препунтоніми: *урочище Имищкое, урочище Унчи* (Дагестан), *урочище Количи* (Дагестан), *урочище Улличи* (Дагестан). З чотирьох урочищ історично українським є перше: *Посль обѣда ездил на слободу въ урочище Имищкое* (140), інші розташовані на території сучасного Дагестану. Щоденникові записи зберігають стару назву урочища, яке свого часу купив М. Ханенко, заселив і перейменував на Курганівку. Дані про це з покликанням на купчу від 1740 р. наводить О. Лазаревський: «*грунтъ свой дѣдизный въ селѣ и при селѣ Лотокахъ, прозываемый Семковщина, въ разныхъ мѣстахъ и урочищахъ, а именно при урочищу Имищкое и Селище и в другихъ положеняхъ, съ селидебными, огородными, сѣнокосными и лѣсовыми розробтками и съ бортными ухажами до того грунту надлежащими, оной весь грунтъ, якъ въ своей околжности по обычаю здѣшнему полѣському найдуется, а именно двѣ четвертки сполна ... завель въ вѣчную продажу обозному полковому стародубскому его милостевому пану Николаю Ханенку, за 30 рублей монеты российской*» [6, с. 367]. Прикметно, що М. Ханенко вживає форму з початковим **и** (фонетичний варіант для полегшення вимови), тоді як у статистичних даних фігурує варіант без нього: *Кургановка (Имищкое)* [8, сс. 15, 49, 61], *Имищкое (Кургановка)* [8, с. 89];

агрооніми: *поле за Мамикиномъ* (сучасна назва – Мамакине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) (*Віехалъ я зъ Новгородка послъ вечерень и ночоваль въ полъ за Мамикиномъ о милью* (116)), *поле за Ворою* (*Сего числа зъ лукинцями розехали поле за Ворою* (116)). Більшість дослідників такі найменування кваліфікує як описові і традиційно зараховує їх до мікротопонімів, у нашому разі – до агроонімів. Однак використання контекстуального та дискурс-аналізу змушує засумніватися в цьому, адже маємо справу із ситуативною номінацією, зумовленою необхідністю вказівки на точне місце знаходження суб'єкта чи об'єкта в просторі. Основною локальною прив'язкою слугує макроденотат, вербалізований у досліджуваному тексті ойконімом і потамонімом. Якщо ж урахувати різні аспекти такої номінації, то з позицій місцевого жителя доведеться висновувати, що *поле за Ворою* (річка) ще можуть так назвати, а от *поле за Мамикиномъ* (село) – навряд чи. Це може зробити тільки людина з іншої місцевости. У нашій розвідці їх зараховуємо до агроонімів умовно;

потамоніми: *Вора, Доч, Фонтанка* (Санкт-Петербург). Як засвідчує «Щоденник», М. Ханенко вживає потамонім *Вора* самостійно або в складі описових найменувань багатьох географічних об'єктів, розташованих на або біля денотата. Генеральний хорунжий використовував фонетичний варіант, що продовжує нині функціонувати в живій мові місцевого населення (пор.: річка *Вора* [9, с. 131]), тоді як у російському гідроніміконі, за даними картографічних джерел, зберігається варіант *Вара*, який також реєструє і «Словник гідронімів України» (*Вара* [10, с. 81]). Є, очевидно, віддієсловним дериватом кореня **ворот-** «крутити, повертати» (пор. *вир – вирувати*).

Фіксує М. Ханенко і назву невеликої річки *Доч* (*Віехавши зъ Батурина, мѣрили трактъ вправо, обезджая село Палчики, и намѣрили той обездки 13 верстъ и 400 сажень до мосту, что на Дочъ, зъ чего явилось, что накладу токмо будетъ двѣ версти безъ ста сажень, переехавъ-же мостъ ветхый на Дочъ, тутъ засталъ сотника борзенского Пантелिमона Забѣлу, для строенія вновь того мосту отправленного* (228)). Потамонім утворений, очевидно, від апелятива *дочъ* (діалектний варіант із твердим **ч** властивий східнополіським говіркам) шляхом онімізації. Матеріал, зібраний С. О. Павленком, засвідчує широкий назвотворчий потенціал цього іменника, який функціонує в живому мовленні у двох фонетичних варіантах – *Доч* і *Дочъ* – та номінує річки [9, сс. 15, 30, 31, 32], урочища [9, сс. 24, 29], болото [9, с. 25], випас [9, с. 30], канал [9, с. 32];

ремігатіоніми: *гребля на Воръ* (*Писаль до капитана Берга стороны прапорщика Козми Лвова, который на гребль на Воръ бралъ у нашихъ людей три конь въ подводу до Погари* (143)). Зараховуємо до ремігатіонімів умовно;

моліноніми: *млины на Воръ* (*Писаны писма въ Глуховъ до п. Скоропадского и Юркевича зъ послілкою челобитной о млинахъ на Воръ* (121)). Зараховуємо до молінонімів умовно;

понтоніми: *Калинкинъ мостъ* (Санкт-Петербург), *синій мостъ* (Санкт-Петербург), *Камяной мостъ* (Санкт-Петербург); *мостъ на Дочъ* (228), *мостъ на Остръ* (229). Дві останні назви зараховуємо до понтонімів умовно;

пилеоніми: *Пречистенскіе ворота* (Санкт-Петербург), *Аничковыя ворота* (Санкт-Петербург), *Арбацкіе ворота* (Санкт-Петербург);

домоніми: *дворъ / дворець графа Розумовского* (Санкт-Петербург), *дворъ царевича грузинского Бакара* (Санкт-Петербург), *дворъ оберъ-гофъ-маршала Шепелева* (Санкт-Петербург), *дворъ деревяный маіора гвардіи преображенского полку, князя Александра Александровича Менишкова* (Санкт-Петербург), *дворъ князика тамошнего, зовемого Алжи Дерей Шафналь / дворъ Шафналовъ* (Дагестан); *Андрієнковъ дворъ, дворъ Черняковъ, дворъ / дворець Дмитровскій, дворъ Петра ткача, дворъ Гавриловъ, дворъ Мовчановъ, дворъ покойного графа Семена Андревича Солтикова*. Мотивація таких найменувань прозора, а їхні структурні особливості детерміновані критерієм посесивности, вербалізованим головно двома моделями: «*дворъ + присвійний прикметник / присвійний прикметник + дворъ*», «*дворъ + антропонім у формі р. в.*», зрідка розширені додатковими атрибутивними чи субстантивними кваліфікаторами;

арконіми: *Пітеръ-гофъ* (Санкт-Петербург), *Аранибомъ* (Санкт-Петербург), *зимній дворець* (Санкт-Петербург), *лътній дворець* (Санкт-Петербург), *Смолный дворъ / дворець* (Санкт-Петербург), *Лафортвскій дворъ* (Москва);

дримоніми: *Тихвинскій лъсь* (біля Санкт-Петербурга), *лъсь калужскій* (за 21 версту одъ Калуги (44)).

Висновки і перспективи. Дослідження мікротопонімного простору «Щоденника» Миколи Ханенка першої половини XVIII століття дало змогу подолати традиційну фрагментарність вивчення ономастикону пам'ятки й увести в науковий обіг унікальний пласт історичної мікротопонімії Східного Полісся, а також зафіксувати специфіку сприйняття «чужого» географічного простору (переважно Санкт-Петербурга, Дагестану). Уточнено теоретичні межі поняття «мікротопонім» у лінгвоукраїністиці, зокрема обґрунтовано його статус як гіпероніма, що за певних умов текстової локалізації дає підстави залучати до мікротопонімного реєстру суміжні класи. Завдяки дискурс-аналізу розмежовано поняття стійкої регіональної мікротопонімії та індивідуальної ситуативної номінації, створеної автором пам'ятки суто для прагматичної орієнтації в просторі.

Обґрунтовано й апробовано методологічний алгоритм верифікації історичного онімного матеріалу. Доведено, що робота лінгвіста-діахроніста вимагає обов'язкового поєднання контекстуального аналізу (для уникнення «ілюзорних» онімів через застарілу полісемію апелювативів) із компаративно-картографічним і джерелознавчим методами (зіставлення тексту пам'ятки з архівами та картами XIX ст. для підтвердження реального статусу дрібних денотатів). Представлено докладну лексико-семантичну класифікацію мікротопонімів за вузькими онімними класами, що дало змогу реконструювати автентичні фонетичні та лексичні варіанти назв, які побутували в живому мовленні XVIII ст., а також запропонувати етимологічні та історико-культурні коментарі до специфічних назв. Перспективи подальших досліджень убачаємо в ширшому залученні інших тогочасних его-документів (щоденників, листів) для створення цілісного атласу історичної мікротопонімії України періоду Гетьманщини.

Список використаної літератури

1. Денисюк В. В. Онімна периферія щоденникового дискурсу української мови першої половини XVIII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2023. V. 68. Issue 1–2. Pp. 59–72. DOI: <https://doi.org/10.1556/060.2023.00093>
2. Денисюк В. В. Топонімікон «Щоденника» Миколи Ханенка. *Поділля. Філологічні студії*: електронний збірник наукових праць / відп. ред. М. Торчинський. Хмельницький, 2025. Вип. 18. Т. 2. С. 56–62.
3. Карпенко О. П. Мікротопонім. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 345.
4. Кліменков В. Антропоідентифікація жінок у щоденниковому дискурсі української мови першої половини XVIII ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2025. Вип. 40. С. 62–71. DOI: <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2025-40-06>
5. Кліменков В. Соціолінгвістичний аспект функціонування антропонімів в українському щоденниковому дискурсі XVIII ст. *Філологічний часопис*. 2025. Вип. 1. С. 21–33. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2025.333130>
6. Лазаревскій А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 1: Полкъ Стародубскій. Київ : Типографія К. Н. Милевскаго, 1888. XVI + 470 + XXX, [2] с.
7. Материалы для оцѣнки земельныхъ угодій. Т. 8: Стародубскій уѣздъ / сост.: В. Е. Варзер. Черниговъ : Земская типографія, 1883. 193, II с.
8. Материалы для оцѣнки земельныхъ угодій. Т. 9: Суражскій уѣздъ. Черниговъ : Земская типографія, 1883. 354 с. : 2 л. карт.
9. Павленко С. О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2013. 600 с.
10. Словник гідронімів України / ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак (заст. голови), К. К. Цілуйко (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1979. 782 с.
11. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. У 28 вип. Вип. 8. Львів : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича, 2001. 255 с.
12. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

13. Słownik staropolski. T. II: D – H / Polska akademia nauk; nac. red. Stanisław Urbańczyk. Wrocław – Kraków – Warszawa : Wydawnictwo PAN, 1956–1959. 552 s.

14. Słownik polszczyzny XVI wieku. T. VI: DRA – EŻBY / Polska akademia nauk ; nac. red. Maria Renata Mayenowa. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1972. 584 s.

References

1. Denysiuk, V. V. (2023). Onimna peryferia shchodennykovoho dyskursu ukraińskoi movy pershoi polovyny XVIII st. [The onymic periphery of the diary discourse of the Ukrainian language in the first half of the 18th century]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 68/1–2, 59–72. DOI: <https://doi.org/10.1556/060.2023.00093> (in Ukr.)

2. Denysiuk, V. V. (2025). Toponimikon «Shchodennyka» Mykoly Khanenka [Toponymicon of the «Diary» of Mykola Khanenko]. *Podillia. Filolohichni studii [Podillia. Philological Studies]*: elektronnyi zbirnyk naukovykh prats / vidp. red. M. Torchynskyi. Khmelnytskyi, 18/2, 56–62 (in Ukr.).

3. Karpenko, O. P. (2004). Mikrotoponim [Microtoponym]. *Ukrainska mova. Entsyklopedia [The Ukrainian Language. Encyclopaedia]* / redkol.: Rusanivskyi V. M. (spivholova), Taranenko O. O. (spivholova), M. P. Ziabliuk ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 345 (in Ukr.).

4. Klimenkov, V. (2025). Antropoidentyfikatsiia zhink u shchodennykovomu dyskursi ukraińskoi movy pershoi polovyny XVIII st. [Anthropoidentity of women in the diary discourse of the Ukrainian language in the first half of the 18th c.]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo) [Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)]*, (40), 62–71. DOI: <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2025-40-06> (in Ukr.).

5. Klimenkov, V. (2025). Sotsiolingvistychnyi aspekt funktsionuvannia antroponimiv v ukraińskomu shchodennykovomu dyskursi XVIII st. [Sociolinguistic aspect of the functioning of anthroponyms in 18th-century Ukrainian diary discourse]. *Filolohichni chasopys [Philological Review]*, (1), 21–33. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2025.333130> (in Ukr.).

6. Lazarevskii, A. (1888). Opisanie staroi Malorossii. Materialy dlia istorii zaseleniia, zemlevladiiia i upravleniia. T. 1: Polk Starodubskii [Description of Malorossii. Materials for the history of settlement, land ownership and government. Vol. 1: Starodub regiment]. Kiev: Tipografiia K. N. Milevskago, XVI + 470 + XXX, [2] (in Old Ukr.).

7. Materialy dlia otsenki zemelnykh ugodii (1883). T. 8: Starodubskii uezd [Materials for the assessment of land property. Vol. 8: Starodub district] / sost.: V. E. Varzer. Chernigov: Zemskaia tipografiia, 193, II (in Old Ukr.).

8. Materialy dlia otsenki zemelnykh ugodii (1883). T. 9: Surazhskii uezd [Materials for the assessment of land property. Vol. 9: Surazh district]. Chernigov: Zemskaia tipografiia, 354. : 2 l. kart. (in Old Ukr.).

9. Pavlenko, S. O. (2013). Mikrotoponimy Chernihivo-Sivershchyny [Microtoponyms of the Chernihiv-Sivershchyna region]. Chernihiv: PAT «PVK “Desna”», 600 (in Ukr.).

10. Tsiluiko, K. K. (Ed.) (1979). Slovnyk hidronimiv Ukrainy [Dictionary of hydronyms of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 782 (in Ukr.).

11. Slovnyk ukraińskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (2001) [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century]. U 28 vyp. Vyp. 8. Lviv: In-t ukraïnoznavstva imeni I. Krypiakevycha, 255 (in Old Ukr.).

12. Torchynskyi, M. M. (2008). Struktura onimnoho prostoru ukraińskoi movy [The structure of the onymic space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist, 550 (in Ukr.).

13. Urbańczyk, S. (Ed.) (1956–1959). Słownik staropolski [Old Polish dictionary]. T. II: D – H. Wrocław – Kraków – Warszawa : Wydawnictwo PAN, 552 (in Old Pol.).

14. Mayenowa, M. R. (Ed.) (1972). Słownik polszczyzny XVI wieku [Dictionary of 16th-century Polish]. T. VI: DRA – EŻBY. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 584 (in Old Pol.).

SPATIAL PROPRIATIVE NOMENCLATURE OF M. KHANENKO'S «DIARY»

Vasyl Denysiuk, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department

of Ukrainian Linguistics and Journalism, Uman National University

(Uman, Ukraine)

e-mail: dv2812@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6773-1380>

Scopus Author ID: 57483421300

Abstract. Introduction. *The article addresses the issues of regional historical microtoponymy, which remains insufficiently developed due to its fluid nature and tight connection with local dialects, history, and cultural identity. The source base is the Diary of Mykola Khanenko (first half of the 18th century), an important ego-document containing a dense layer of proper names designating small geographic objects that are often absent from other written records.*

Purpose. *The study aims to comprehensively analyze and classify the microtoponymic space recorded in M. Khanenko's Diary within a diachronic framework.*

Methods. A complex of general and specialized linguistic methods is applied, including descriptive-analytical, lexical-semantic, historical-comparative, contextual, discourse, and component analysis, alongside source-studying and comparative-cartographic methods involving 19th-century statistical data and maps.

Results. The study categorizes the extracted microtoponyms into narrow onymic classes (oronyms, sepulcronyms, prepuntonyms, agroonyms, potamonyms, remigationyms, molinonyms, pontonyms, pylononyms, domonyms, arconyms, and drimonyms). It differentiates stable regional microtoponymy from individual, situational spatial markers. Authentic phonetic and lexical variations of the 18th-century live speech [e.g., **Вора** (Vora), **Имшицкое** (Imshitskoe), **Доч** (Doch)] are reconstructed, and original etymological and historical-cultural commentaries are provided for specific configurations [such as the sepulcronym **Могила Дївка** (Mohyla Dievka)].

Originality. The research overcomes the traditional fragmentation in studying the monument's onomasticon and expands the boundaries of the term «microtoponym» by defining it as a hyperonym that can include adjacent classes (urbanonyms, pragmatonyms) under specific textual conditions. A rigorous methodological algorithm for verifying historical onymic material is developed to prevent the misinterpretation of «illusory ononyms» caused by archaic polysemy.

Conclusion. Analyzing M. Khanenko's Diary allows for the systematic integration of a unique microtoponymic layer of Eastern Polissia into scientific discourse and captures the author's perception of foreign geographic spaces. Future research lies in utilizing other contemporary ego-documents to construct a comprehensive historical microtoponymic atlas of Hetmanate-era Ukraine.

Key words: microtoponym, M. Khanenko's Diary, onomastics, diachrony, lexical-semantic classification, Eastern Polissia, onymic class, verification, Ukrainian language of the 18th century.

Надійшла до редакції: 02.02.2026

Прийнято до друку: 15.03.2026